

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Din Sosyoloğu Perspektifinden Kısa Bir Hİve (Harezmi) Gezintisi

Yazar / Author

Hüsnü Ezber BODUR

Prof. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri
Anabilim Dalı, Kahramanmaraş / TÜRKİYE
hebodur@ksu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-6512-1618>

Makale Türü/ Article Types: Diğer/ Other

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 31/08/2021

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 14/10/2021

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2021

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/ December

Yıl/Year: 19 **Sayı/Issue:** 38 **Sayfa /Page:** 233-253.

Atıf/Citation: Bodur, Hüsnü Ezber. "Din Sosyoloğu Perspektifinden Kısa Bir Hİve (Harezmi) Gezintisi". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (Aralık 2021), 233-253.

Din Sosyoloğu Perspektifinden Kısa Bir Hıve (Harezmi) Gezintisi

Sosyoloji disiplini toplumların dinamik karakterli oluşuna dikkat çeker. Buna göre hiçbir toplumun olduğu gibi statik ya da mekanik karakter arz etmesi mümkün değildir. Diğer taraftan toplumsal değişim ve dönüşüm dinamikleri belli durum ve şartlara göre de farklılık arz eder. Harezmi, tarihi süreçte İpek Yolu'nun kavşak yerindeki konumuyla toplumsal yapısı sürekli değişime maruz kalmış bu süreçten dini hayat ta nasibini almıştır. Genel olarak İpek Yolu dediğimiz ticaret yolları da sadece malların taşındığı, mal mübadelesinin yapıldığı yerler değil aynı zamanda kültürlerin, fikirlerin ve teknolojinin taşındığı ve etkileşime zemin hazırladığı yerler olarak görülmelidir. Bugün Eski Hıve, Özbekistan sınırları içerisinde Harezmi¹ özerk bölgesinin başkenti Ürgenç'e 30 km. uzaklıkta bir şehirdir. 1995 yılında 2500'üncü kuruluş yılını kutlayan Hıve, UNESCO Dünya Mirası listesine alınmıştır.

-Eski Hıve Kalesinin giriş kapılarında.

-Bir minareden şehrin görünüşü.

¹ Abdülkerim Özaydın, "Hârizm", TDV İslâm Ansiklopedisi (Erişim 31 Ağustos 2021).

Minareden şehrin görünüşü.

Harezmi yada Ürgenç yakınından geçen Amu Derya (Ceyhun) Nehri'nin güney kıyılarından itibaren çöl içerisinde uzanan verimli bir oavadan oluşmaktadır. Ceyhun nehrinin suladığı, Harezmi bölgesinin verimli ovalarında yetişen pirinç kendine has özellikleriyle önemli bir konumdadır. Harezmi pirincinden yapılan Özbek pilavı her yerde aranmaktadır. Aslında Özbekistan'ın Semerkant, Buhara ve Hive gibi şehirlerinde yapılan Özbek pilavının lezzet bakımından birbirinden farklı olduğu söylenmektedir. Tarihte Ceyhun Nehri su ihtiyaçlarının yanı sıra ulaşımda da kullanılmıştır. Ayrıca inşa edilen çeşitli kanallarla Hive'nin büyük bir bölümü sulanarak adeta çölün ortasında vahalar oluşturulmuştur.

Amu Derya (Ceyhun) Nehri'nden görüntüler

Ceyhun nehrinin geçtiği yerler yeşil, diğer yerler kıızıl, sarı ve siyah renklerden oluşan geniş çöller.

Harezmi'de ipek böcekçiliğinin yaygın oluşu ve ipekli dokumaların merkezi haline gelmesi tarih boyunca burayı cazibe noktası haline getirmiş ve önemli zenginlik kaynağı oluşturmuştur. Hİve, bir yandan kervan yolunda kavşak noktası olmuş diğer yandan zirai ve ticari öneminden dolayı her zaman çeşitli savaşlara sahne olup aynı

zamanda da nitelikli iş gücünü çekerek farklı kültürlerin buluşma ve etkileşim mekânı haline gelmiştir.² Bu yüzden Hîve, bilinen eski tarihinden beri çeşitli devletlere bağlı olarak yada Hîve emirlikleri şeklinde şehir devletleri biçiminde siyasi bir organizasyona sahip olmuştur.

Harezmi, iki bakımdan dikkat çekmektedir ki bunlar coğrafi konumu, iklimi ve hayvancılığı gibi coğrafi-fiziksel özellikleri diğer taraftan da çeşitli sanat eserlerinin bilhassa ağaç oymacılığının ve diğer süsleme sanatlarının gelişmesiyle insan yapısı ve kültürel yönüdür. Bunlar bu bölgeyi eşsizleştirmektedir. Bu özelliklerinden dolayı bir yandan çeşitli yolların kesişme noktasında yer alması diğer yandan tarım ve hayvancılığın gelişmesinden ötürü hayli zenginleşen bölgeyi ele geçirme mücadelesi birçok yönetimin iş başına geçmesine yol açmıştır. Büyük İskender'den Cengiz Han'a kadar birçok lider baskın düzenleyerek bölgenin zenginliklerini yağmalamak istemişlerdir. Cengiz Han aşağıda fotoğraflarını gösterdiğimiz kaleleri ele geçirerek Semerkant'ta Emir Timur tarafından mağlup edilmiştir. Timur, değişik bölgelerden ünlü sanatçıları, bilim adamlarını, uzmanları bölgeye getirerek bir gelişme hamlesi başlatmış ve netice itibariyle Özbekistan'ın kurucu atası olmuştur.

² S. Frederick Starr, *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı* (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 95.

Hıve Itchan-Kala (Kale İçi)'dan görüntüler

Görselde Hive kale içinde yer alan yarım kalmış, bitmemiş anlamına gelen Kalta minare yer almaktadır. Bu minare, 1855 yılında yapılmıştır. Muhammed Emin Han zamanında yapımına başlanmış fakat Han ölünce inşasına devam edilmemiştir. Buhara'yı görececek yükseklikte planlanmış olmakla beraber tamamlanmış olsaydı yüksekliği 85 m. olacakken bu haliyle 29 m. olarak kalmıştır.

Hİve’de ahşap işçiliğine örnek.

Eski Sarayın yazlık bahçesinden duvar, tavan süslemeleri ve ahşap oymacılık. Bunlar Hİve’nin ana sanatsal aktivitelerindendir.

Cuma mescidi; ilk yapımı 10. yüzyıldır fakat günümüzdeki hali 18. yüzyıldan kalma halidir. 5200 kişi alabilecek kapasitede olmasına karşın herkesin imamı görebileceği şekilde tasarlanmıştır. 213 ahşap sütundan oluşmaktadır. Sütunlar, böceklerden korunmak amacıyla pamuk yağı ile yağlanmıştır. Her bir sütun, yapan ustanın stiline göre detaylandırılmış ve farklılıkların oluşturduğu armoni sanatla görselleştirilmiştir. Cuma mescidinde kubbe yer almamaktadır. Aydınlatma, bazı ışıklandırma yerleriyle sağlanmıştır ve kendine özgü mimarisiyle örneğine az rastlanır niteliktedir.

Ortadaki yapının üzeri ışıklandırma amaçlı kullanılmaktadır.

Minarenin giriş kapısı: Ücret ödenerek çıkılan minareler akşamları çıra yakılarak yol tarifinde kullanılmaktadır. Bu aynı zamanda güvenlik açısından kullanılmakta ve olası bir saldırıyı haber vermek üzere tasarlandığı anlaşılmaktadır. Ürgenç – Hıve arası yaklaşık 30 km. kadardır. Minarede yakılan ateşin Ürgenç'ten görüldüğü söylenmektedir. Buradan da minarelerin boylarının yerleşim yerlerinin rakımına göre belirlendiği anlaşılmaktadır.

Minarenin merdivenlerinden görüntüler. Bu görüntülerden minare için ne kadar geniş ve yüksek yapıldığı görülmektedir.

Seyyid İslam medresesi ve minaresi.

Seyyid Niyaz camii minaresi.

Surların dışında bir minare ve türbe.

Hıve'nin en büyük medreselerinden Muhammed Rahim Han medresesi. İki avlu ve 76 adet öğrenciler için yapılmış küçük çalışma odasından oluşmaktadır.

-Hıve'de bir türbe.

-Polvon (pehlivan) -Seyyid Alaaddin me-Kari medresesi ve zarı türbesi.

712 yılında Araplar Harezm'i aldıklarında halk Zerdüştlük dinindeymiş. Söylentiye göre Araplar okumuşları öldürüp halkı Müslüman yapmışlar. Eski Saray'daki üzeri resimli çiniler değiştirilmiş. Görselde bir türbede asılı semboller yer almaktadır. Zerdüştlüğün³ izleri burada görülmektedir. Perşembe akşamları bu ocaklarda ateş yakılmaktadır.

Hive ile ilgili çok ilginç efsaneler anlatılmaktadır. Söylentiye göre bu şehir, tatlı ve soğuk suları olan bir kuyu etrafında şekillenmiştir. Bu kuyu İncil'de adına yer verilen Nuh'un en büyük oğlu

³ Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 31 Ağustos 2021).

Sâm'ın (İbranice'de Şem olarak geçmekte) emriyle kazılmıştır. Bugün (görselde yer alan) bu kuyu Hıve'nin en eski kısımlarından olan Itchan-Kala (İçhan Kale)'da görülebilir.

Tarihte Hıve, bilhassa Ürgenç, İslami ilimlerde önemli eserler vermiş âlimleriyle de ünlüdür. Ürgenç medreselerinde Harezmi ve Bîrûni gibi matematik ve astronomi konularında dünya çapında uzmanların yetiştiği görülmektedir.⁴ Aynı şekilde kelim ve hadis gibi temel İslami ilimlerde de önemli eserler vermiş mesela Zemahşeri (ö. 1114) gibi âlimlerin bu bölgedeki medreselerde yetiştiğini belirtmek isterim.

Bîrûni Köyü

Bîrûni yakınlarında pamuk tarlası

⁴ Starr, *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*, 65.

Birûnî anıtı

Harezmi anıtı

Ürgenç'ten yaklaşık 40 km. uzaklıktaki Toprak Kale, Kızıl Kale ve Ayas Kale gibi kalelerle korunan Hıve'de Toprak kaleye 5 ila 10 km. mesafede Birûnî köyünde meşhur İslam alimi Birûnî'nin ismini özellikle belirtmek isterim. Birûnî, 10. yüzyılda Hindistan tarihi isimli eserinde Hinduların İslamiyet'e karşı niçin düşmanlık yaptıklarını anlamaya çalışmış bu bakımdan da bizzat Hindistan'a giderek

Hintçeyi öğrenmiş ve Hinduizm'in temel kaynaklarından bu dini anlamaya çalışmıştır. Mümkmn olduğu kadar yalan-yanlış haberler yerine meseleleri kaynağından tetkik ederek nesnelliğini kanıtlamıştır. Herhalde Birüni'nin İslami referanslı objektifliği çeşitli kùltürlere kaynaklık etmiş ve yoğun etkileşim içerisinde gelişme gösteren İslami ilimlerle erken yaşta tanışmasının önemli rolü olmuştur. Bu ilmi geleneğin bu bölgede yetişen alimlerin meselelere daha rasyonel bakmaları yönünde gelişen bilimsel kùltürle yakından alakalı olduğunu söyleyebiliriz.

Nukus Karakalpakistan özerk bölgesinin başkenti Kazakistan sınırı.

Eski Hîve Kızıl kale ve çevresi

Kızıl Kale'den görüntüler.

Toprak Kale

Ayas Kale

Ayas kale, kıvıl ve sarı kumların armonisi. Ayas kale ile bağlantılı okçular kalesi

Ayas Kale'den çekilmiş bu görüntü İpek Yolu'nun kavşak noktasında yer alan Hıve'nin stratejik konumunu göstermektedir. Karşı taraf Buhara, Semerkant ve Taşkent bölgeleridir.

Ayas Kale'den çekilmiş bir görüntü. Karşı taraf Okçular Kalesi.

Ayas Kale'den çekilmiş bir görüntü. Karşı taraf Kazakistan. Cengiz Han bu bölgeye o taraftan gelmiştir.

Değerlendirme

Gezinin amacı: Amu Derya (Ceyhun) ve Siri Derya (Seyhun) nehirlerinin arasında kalan bölge Maveräünnehir olarak bilinir. Öte yandan Seyhun Nehri de Fergana vadisini oluşturur. Orta Asya'da oldukça önemli olan bu coğrafyada birçok İslam alimi yetişmiştir. İpek Yolu olarak bilinen ticaret yolunun geçtiği güzergahta önemli ticaret merkezleri oluşmuştur. Belli bir zenginliğe kavuşan bu şehirlerde çok sayıda medreseler inşa edilerek İslami ilimlerde ekol olmuş alimlerin yetişmesinde etkili olan sosyolojiyi anlamak için bende oluşan merak, sürekli bu yerleri görme yönünde güdüleyici rol oynamıştır. Bu bakımdan çeşitli ticaret yollarının kesişme yeri olan Hıve (Harezmi) aynı zamanda Orta Asya'ya açılan ana kapı hüviyetinde oluşuyla üzerinde durulmayı hak etmektedir. Birçok ünlü İslam aliminin yetişmesinde etkili olan bu toplumsal ve kültürel yapıyı anlamamanın bu alimlerin düşüncelerini anlamaya bağlı olduğu kanaatine vardım. Hıve'nin, Zerdüştlüğün önemli

merkezlerinden biri olarak kabul edilişi, bende Zerdüşt'ün muhayyel bir kişilik olduğu kanaatinin oluşmasına yol açtı. Çünkü Zerdüştlüğün Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet gibi dini gelenekler üzerinde etkilerinin olduğunu Dinler tarihi uzmanları dile getirmektedir. Öte yandan Yüce Allah binlerce peygamber göndermiş ve bunlara vahyetmişti, kervan yollarında bu kırıntıların nakledilerek kültürel etkileşim yoluyla Zerdüştlük böyle bir kavşakta doğmuş olamaz mı? Esasen bu bölgede ipek böcekçiliğinin yaygın oluşu ve bölgenin ipekli dokumalarıyla meşhur olmasının zirai alanda yetişmiş uzmanlarla dokuma endüstrisinin gelişmesine yol açabileceğini İbn Haldun'un İlmu'l-Ümrân tezine referansla anlamış bulunmaktayım. Bu şehirlerin tarihte mamur oluşu çeşitli disiplinlerin doğmasına yol açabileceği ve disiplinlerin de mamurluğa yolaçabileceği bir dialektik ilişkiyi akla getirmektedir. İşte böyle bir İpek Yolu'ndaki Hive, Buhara, Semerkant, Taşkent gibi ticari merkezler, bende daha hür ve rasyonel dini düşüncenin gelişmesine yol açtığı kanaatini güçlendirmiştir.

Kaynakça

- Gündüz, Şinasi. "Mecûsilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ağustos 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mecusilik>
- Özaydın, Abdülkerim. "Hârizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 31 Ağustos 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/harizm>
- Starr, S. Frederick. *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.